

Az új középiskolai történelmi tankönyvekről

1958. május hó 15—16-án vitatták meg a történetkutatók és történelem-tanárok — mintegy háromszázan — az 1957-ben bevezetett új gimnáziumi történelem-tankönyveket.

Már az új tankönyvek megírásakor a tankönyvírás új módszerének kialakítása volt az egyik cél. Ennek érdekében az új tankönyveket egyéves tanításuk után a tanárok széles plénuma és a tudósok közösen vitatták meg, hogy az egy éves tanítási gyakorlat során felgyűlt tapasztalatokat, a vita kapcsán felszínre került problémákat értékesítve dolgozhassák majd át a szerzők immár időtálló formában. Jogos ugyanis a történettanároknak évek óta hangoztatott igénye időtálló tankönyvekre, amelyekre hosszú évekig támaszkodhatnak s ily módon tanításuk során a könyv jobb továbbadásának metodikája is kialakulhat. Olyan tankönyvet kérnek tehát, amelynek van hitele a tanári kar, s különösen a tanulók előtt, s amely tartalmában, tudományos módszerében a középiskolai oktatás didaktikai követelményeinek is megfelel.

Az ankétot rendező szervek — Művelődésügyi Minisztérium Középiskolai Főosztálya, Tankönyvkiadó Vállalat, Fővárosi Pedagógiai Szeminárium és a TIT Történelmi Szakosztálya — úgy gondolták, hogy a végleges tankönyv csak bizonyos fokú kollektív munka, a történelemkutatók és történelemtanárok együttműködése alapján, a tanítási tapasztalatok legmesszebbmenő figyelembevételével születhetik meg. Az ankét egyfelől bebizonyította az elképzelés helyességét; körülbelül negyven — többségében vidéki — történelemtanár és szakfelügyelő mondotta el a véleményét a tankönyvek egyes kérdéseiről, nyújtott segítséget az átdolgozáshoz. Másfelől a tudományos élet igen gyéren képviseltette magát. Különösen sajnálatos, hogy az MTA Történettudományi Intézetének munkatársai csak kis számban jelentek meg a vitán. Ennek oka talán nem az Intézet munkatársainak önzetlen segítőkészsége hiányában, hanem abban keresendő, hogy nem ismerték fel hasznos voltát saját alkotómunkájuk szempontjából, márpedig ez a történettudomány és a gyakorlat találkozását jelentette, a ritka lehetőségek egyikét nyújtva, amikor a történetíró konkrétan lemérhette munkája sikerességét vagy sikertelenségét, mikor találkozhatott munkája eredményével, s legelső forrásból hallhatta az arról

kialakult véleményeket. De több volt ez az olvasóval való találkozásnál; lényegében a tankönyvíró történész a művelt történettanárok legjobbjaik keresztül itt találkozott a fiatal generációval, amely éppen az ő tankönyvein nő fel, amely tankönyvek hozzájárulnak világnézetének, jellemének, emberi arculatának, érdeklődésének, a tudomány iránti tiszteletének vagy érdektelenségének kialakulásához, hiszen az ifjúság jelentős része élete során úgy fogja látni a történelmet, ahogy azt a középiskolában épp ezekből a tankönyvekből megtanulta s ez az alap, amelyre a későbbiekben hallott, olvasott, megismert többi történelmi ismeretét ráépíti.

A tankönyvszerzők a vitán a negyven hozzászólón és a mintegy háromszáz részvevőn túlmenőleg az ország történelemtanárainak mondhatni egészével találkozottak, hiszen a részvevők az ország minden egyes megyéjét képviselték, s többen is elmondották, hogy egy egész iskola, vagy több iskola történettanárainak közösen kialakult s megbeszélt véleményét tolmácsolják.

E rövid beszámoló a vita során állandóan ismétlődő kérdéseket tárgyalja, nem térhet ki az előre beküldött írásos véleményekre.

Az ankét első napján a II. osztályos gimnáziumi tankönyv (szerzője Makkai László) került megvitatásra. Az ankéton többségében a történelemtanítás didaktikai, az ezzel kapcsolatos pedagógiai, lélektani, tankönyvmódszertani kérdések vetődtek fel, kisebb mértékben vitatták a tankönyv egyes tudományos állításait. A tankönyv-írás speciális tudományos feladat, e helyütt tehát együtt kell tárgyalni nemcsak az egyes tudományos állításokra vonatkozó, de a tankönyv egészére és módszertanára vonatkozó kérdéseket is.

Minden hozzászóló egyetértett abban, hogy a II. osztályos gimnáziumi tankönyv mind anyagában, mind koncepciójában sok újat tartalmaz, színvonalát, tudományosságát tekintve magasan felette áll az előző tankönyveknek. A tankönyvnek legszembetűnőbb újítása a termelőeszközök fejlődésének bemutatása, a bőséges technika-történeti részek. A szerző elgondolása szerint a termelőeszközök és a gazdasági viszonyok fejlődésének elsődlegességét és a társadalmi fejlődéssel való kölcsönhatását nem elég tétélesen bemutatni, hanem konkrétan foglalkozni kell a legalapvetőbb termelési eszközök fejlődésével, azokkal a nagyjelentőségű újításokkal, amelyek a különböző korokban létrehozták az ipar, közlekedés, kereskedelem, távközlés forradalmát, s a fejlődés rugóivá váltak. Felmerült a szerző felfogásával szemben az az álláspont, hogy a termelőeszközök történelmi tényezőkké az emberi életre gyakorolt hatásukkal válnak, tehát középiskolai tankönyvben felesleges magát a technika történetét adni. A vita résztvevői egyetértve elismerték a termelőeszközök fejlődésének döntő szerepét a történelmi fejlődésben, végkonklúzióként megállapították, hogy a feladat a termelőeszközök fejlődése történetének *helyes arányban*, mennyiségben való bemutatása, a könyv e téren levő egyes aránytalanságainak kiküszöbölése.

Az új gimnáziumi történelmi tankönyvek az előző évek gyakorlatától eltérően, korszakonként együtt tárgyalják a magyar és az egyetemes történelmet, így sikerült az egyetemes történelembe beágyazva, az összefüggéseket mindenütt a saját helyükön bemutatva tanítani a magyar történelmet. A tanárok örömmel üdvözölték ezt az újítást, de kifogásolták, hogy a magyar történelem rovására eltolódtak az arányok. Sokan kifogásolták: a magyar történelem elsikkad az egyetemes történelmi fejezetek között a II. osztályos tankönyvben, amely helyenként alig néhány sort szentel a magyar történelem igen lényeges

eseményeinek. E hiányosságot a szerző részben elismerte s ígéretet tett, hogy a könyv átdolgozása során az arányokat lényegesen módosítja.

A legnagyobb vitát a tankönyv terjedelme váltotta ki. Középiskolai oktatásunk egyik megoldatlan problémája a túlterhelés kérdése, a tananyag és a követelmények maximalizmusa. Ezért a maximalizmusért nem utolsó sorban a történelem tankönyveket szokták felelőssé tenni. Sokak szerint ez a tankönyv is túlméretezett, nem a közepes, az átlag tanuló számára elegendő anyagot tartalmazza, hanem a legjobbak képességeivel számol. Ezzel függ össze túligényessége a középiskolai diákokkal szemben. A szerző a történelmi folyamatokat a maguk bonyolultságában igyekezett bemutatni, s e törekvése közben egyes esetekben túlmel azon a határon, amelyet a középiskolai tanulók értelmi fejlettsége, felfogóképessége szab meg. Több tanárnak az volt a véleménye, hogy a taníthatóság céljából „engedjünk a tudományosság-ból”, s a valóban komplikált, sokrétű történelmi folyamatokat némileg leegyszerűsítve, s így a fiatalok számára is érthetővé téve mutassuk be. A szerző lényegében nem értett egyet ezzel az állásponttal, szerinte a terjedelm szabta korlátok nehezítik meg a bonyolult folyamatok tiszta bemutatását, ugyanis hosszabb terjedelemben a legösszetettebb folyamatot is meg lehet érthetően magyarázni, ugyanaz viszont lerövidítve szükségszerűen bonyolultsághoz, kevésbé érthetőséghez vezet. Szerinte „a történelem bonyolultságán mi nem tudunk azzal segíteni, hogy leegyszerűsítjük, mert akkor csalunk”. A vitán részvevők álláspontja e kérdésben megoszlott, abban viszont egyetértettek, hogy a legnagyobb mértékben törekedni kell az előadásmód egyszerűségére, érthetőségére.

A bonyolultság kérdésével függött össze a könyv szerkezetének problémája. A könyvet túl tagoltnak, szétszaggatottnak találták, többek véleménye szerint az apró fejezetek és alcímek miatt egyes helyeken az anyag szétszakad, a szerkezet rendszertelenné válik, s a könyv ezt csak logikai ugrásokkal tudja áthidalni. Többen kifogásolták a munka periodizációját is. Makkai László nem használja a tankönyvben a középkor szokásos periodizációját, az angol forradalomig nem szab meghatárokat. Könyvének nagyjábólkövetkező a felépítése: amikor kialakul a feudalizmus, akkor kezdődik az egyház, lovagok és papok világa, majd megindul a városok és a polgárság fejlődése, kibontakozik a tőkés gazdálkodás, ezzel megjelennek a forradalmi mozgalmak is — először a reformáció köntösjében —, majd létrejön az első polgári állam, amely határozott fejlődésen megy át az abszolút monarchia felé, s így jut el az angol forradalomig. A fejlődési szakaszok a szerző szerint itt-ott egymásba nyúlnak, országonként más-más korban jutnak el egy fejlődési fokra, s ha merev periódushatárokat szabna, azzal az egységes fejlődés-folyamatokat vágná szét.

A vitában részvevők egyaránt nagy elismeréssel szóltak a tankönyv tudományosságáról, a legújabb tudományos eredmények messzemenő felhasználásáról. Az e kérdés körüli vitából kettős tanulságot lehetett levonni. Egyrészt, hogy — sajnálatosan — a modern magyar történettudomány hatósugara nem elég széles, a történettanítás művelőinek egy része a már évek óta közismert újabb tudományos eredményeket gyakran alig ismeri. Másrészt, hogy tankönyvben csak már bizonyított, elfogadott tudományos eredményeket közölhetünk, mert a hipotézisek a történettudomány hitelének rontását eredményezik. Az új tudományos eredményekkel kapcsolatban a legvitatottabb kérdés a magyar őstörténet, különösen a honfoglaláskori magyar törté-

nettel kapcsolatos újabb álláspont volt. A kettős fejedelemség kérdésében elfoglalt újabb kutatási eredményt, Kurszán személyének elsődlegességét többen vitatták. Makkai szerint a honfoglalás körülményei között a katonai vezetés került előtérbe, s minél alapvetőbb kérdéssé vált a politikai berendezkedés, annál inkább megnagyobbodott Árpád jelentősége. Így vált Árpád az államszervező folyamat kezdeményezőjévé.

A továbbiakban vita alakult ki a történettanítás céljával kapcsolatban. Több hozzászóló szerint a tankönyv nem épít eléggé az érzelmekre, holott 15 éves gyermekekről lévén szó, erre nagy szükség van. Törekedni kell a történetírás élményszerűvé tételére, tekintettel arra, hogy a történelem-oktatás célja nem csupán az anyag átadása, hanem nevelés is; a történelem-tanítást aktív eszközzé kell tenni az új ember kialakításában. A tankönyvszerző igen erősen épít a logikai elemekre, bár ez igen fontos — különösen a gondolkodásnevelés szempontjából —, de ez önmagában nem elegendő érzelmi ráhatások nélkül.

Sokat vitatott kérdés volt, hogy milyen arányban tárgyalja a tankönyv a szomszéd népek történetét. Hiányolták a felszólalók a történelmi személyiségek jellemzését; mint más pedagógiai szakon, vitatták itt is az indukciós és dedukciós módszer első- illetve másodlagosságát. Többen kifogásolták a könyv szerzőjének az évszámok közlése terén elfoglalt álláspontját. Helytelenítették, hogy túl sok nem elsődleges fontosságú évszámot közöl, s ugyanakkor az egyes korszakokat, a fontosabb uralkodók uralkodásának kezdetét és végét nem jelöli meg évszámokkal. Így a tanulók időbelileg gyakran eltévednek.

A vita végkonklúziója, hogy a tankönyvírásban csak a tudósok és a gyakorló pedagógusok együttműködése révén érhető el megfelelő eredmény, s hogy a II. osztályos tankönyv a vita eredményeinek, a pedagógusok javaslatainak és tanácsainak javát felhasználó átdolgozás után válhat csak időtálló, a követelményeknek minden téren megfelelő tankönyvvé.

Az anket másnapján, május 16-án került sor az új III. osztályos gimnáziumi tankönyv vitájára (szerzője Unger Mátvás). Unger Mátvás tankönyvét a tanárok a legnagyobb elismeréssel fogadták. A könyvről alakított jó vélemény okozta, hogy a vita során csupán néhány lényegesebb kérdést vetettek fel. A vita nagyobb része a szerzővel való egyetértés ismétlésével és kisebb részletkérdések felvetésével telt el.

Általános helyesléssel találkozott a III. osztályos gimnáziumi tankönyv egyik újítása, hogy a megfelelő történelmi anyag után hosszabb szemelvényeket közöl egykorú forrásokból. Már a szemelvények felhasználása körül különböző vélemények hangzottak el, hiszen újszerűségénél fogva a közlés és felhasználás módszerei még kialakulatlanok. Így azonban bizonyos, hiányzik a szemelvények tudományos apparátusa, a források pontosabb megjelölése, ismertetése, a szövegben levő kifejezések magyarázata. E téren a tankönyv terjedelme szabott határt a szerzőnek — a rövidesen megjelenő tanári segétkönyv igeekszik majd ezt a hiányt pótolni.

Érvényesültek a vitában a helyi nevelési szempontok is, a könyv az 1848-as szabadságharc és forradalom leírásakor a következő mondatot is tartalmazza: „A baloldal súlya azért csökkent Debrecenben, mert hiányzott mögüle a pesti nép ereje.” Ezt a közismert álláspontot a debreceni pedagógusok sérelmezték, szerintük ebből úgy tűnik ki, mintha Debrecen „elbuktatója lett volna a szabadságharcnak”, holott a Kollégiumban levő dokumentumok

épp az ellenkezőjéről tanúskodnak: a debreceni ifjúság és tanári kar volt a hordozója a forradalomnak, Debrecenből három zászlóalj került ki.

Érdekes kérdése volt a vitának az angol és a francia forradalom lefolyásának „hőfoka” közötti különbség. Míg a francia forradalom tárgyalása során a tankönyvben jól kidomborodik az osztályharc kérihetetlensége, az angol forradalomról szóló rész — ahol a tanuló először találkozik a forradalom fogalmával — kevésbé megjelenítő módon, hűvösebben íródott. Ezt egyes tanárok az angol és a francia ember vérmérséklete közötti különbség érzékeltetésének vélték.

A könyv általában kiváló jellemábrázolásokat tartalmaz. Ehhez képest kifogásolták, hogy lényeges történelmi szereplők jellemrajza — például Táncsicsé, Görgey — színtelen.

Nagyon fontosnak tartották a felszólalók az idegen szavak átírásának következetes keresztülvitelét. E téren a történeti irodalomnak mulasztásai vannak, s a tankönyv is ezt tükrözi.

Vita alakult ki a történettudomány oly sokat vitatott és tudományosan még le nem zárt kérdéseiről, mint Görgey és az első felelős minisztérium értékelése. Az érvek az eddigi vitákhoz mérve újat nemigen hoztak.

Sok dícséret hangzott el a tankönyv szép magyaros, szabatos, világos és emelkedett stílusa, tömörsége, tudományos színvonala, taníthatósága, jó beosztásáról stb. Olyannyira, hogy többen hangot adtak abbeli meggyőződésüknek, hogy az utóbbi évtizedek legjobb középiskolai történelem tankönyve került megvitatásra. A vitán elhangzott észrevételek és tanácsok felhasználásával e tankönyv új kiadása valóban az utóbbi évtizedek legjobb gimnáziumi történelem tankönyvévé válhat.

A két napig tartó vita számos kérdést vetett fel, ezeknek csak kis részét volt módomban érinteni. E beszámoló nem foglalkozhatott azokkal a felvetődött fontos problémákkal, amelyek elsősorban nem a történetírással, hanem a pedagógiával és lélektannal kapcsolatosak. Nem ismertettem azokat a közismert kívánságokat sem, amelyek már sok vitán felvetődtek, mint pl. egy nagyobb igényű, magas szintű összefoglaló történelemkönyv elkészítése, hogy a tanárok a Hóman—Szekfü, Szilágyi vagy Marczali-féle munkákná. korszerűbb összefoglalásokban nézhessenek utána problémáiknak. Nem foglalkozhattam a felvetődött, megoldásra váró részletkérdésekkel sem.

A vitát Sinkovics István zárta le, megállapítva: „Célunk volt, hogy középiskolai történelem-tankönyvirásunk munkáját jobbra tegyük. E célt a vita kiválóan szolgálta.” Valóban, a vita nagy tanulságot jelentett a tanárok, de különösen a tankönyvirók s minden történetíró számára, s ha csak kis mértékben hozzájárult a történelemtankönyvirás megjavításához — s a jelen voltak véleménye szerint nem kis mértékben járult hozzá —, elérte célját.

Példáját adta az elmélet és a gyakorlat találkozásának a történetírás területén, s talán e példa nem marad haszon nélkül.

Szabolcs Ottó